

Bevezetés

Ez a kötet rész három tematikus szekciót tartalmaz. Az elsőbe tartozik PETŐFI S. JÁNOS írása, amely a szövegtani kutatás jelenlegi helyzetének néhány kérdésével foglalkozik, valamint KOLTAY TIBORÉ, amely egy speciális szövegtani kérdést tárgyal. A másodikba PÉNTEK JÁNOSnak a kisebbségi oktatás tankönyvgondjait elemző tanulmánya, amely bizonyos értelemben a 13. kötet tankönyv szekciójának tematikáját folytatja más szempontú megközelítéssel. A harmadikba BÉKÉSI IMRE szövegtani – stilisztikai tanulmánya, valamint egy ahhoz kapcsolódó kerekasztal-beszélgetés.

MEGJEGYZÉSEK A VERBÁLIS SZÖVEGEKRE VONATKOZÓ SZÖVEGTANI KUTATÁS JELENLEGI ÁLLÁSÁHOZ

PETŐFI S. JÁNOS

0. Bevezetés

A szövegtani kutatás aspektusait mind e periodika köteteiben (lásd az utóbbi öt kötetet), mind másutt (lásd PETŐFI: 1997. és PETŐFI – BENKES: 1998.) sajátos diszciplínakörnyezetbe helyezve vizsgáljuk. E diszciplínakörnyezet sajátossága egyrészt abban rejlik, hogy a diszciplína keretétől szolgál mind a *verbális*, mind a *multimediális* szövegek szövegtana kutatásának, másrészt abban, hogy nemcsak a (szűkebb értelemben vett) *szövegtani tudományokat* veszi figyelembe, hanem a *makroszövegtudományokat*, és az (interdiszciplináris) *alapozó tudományokat és módszertanokat* is.

A verbális szövegekre vonatkozó (elsősorban magyar nyelvű) szövegtani kutatás jelenlegi állásával kapcsolatos megjegyzéseim keretétől itt e diszciplínakörnyezet *szövegtani tudományok* szektorát választom, e szektor felépítését – mint a korábbi esetekben is – az újabb megfontolásokat figyelembe véve és az éppen tárgyalt tematikához igazítva.

Bár megjegyzéseimet a magyar nyelvi kontextusban folyó szövegtani kutatásra vonatkozóan fogalmazom meg, tematikailag azok jelentős része a szövegtani kutatásra általában is vonatkozik. A magyar nyelvű „szövegtan” terminusnak nincs pontos megfelelője más nyelveken, az idegen nyelvű szakirodalom többnyire a „szövegnyelvészet” és „diszkurzuselemzés” terminusok adott nyelvi megfelelőit használja. A magyar nyelvi kontextusban folyó kutatással kapcsolatban azonban én megkülönböztetem a szövegtani tudományok 1. táblázatban jelzett három összetevőjét.

1. Szövegtani koncepciók

Ami a nemzetközi és a magyar kontextusban folyó szövegtani kutatást illeti, az azok közötti kapcsolat nem mondható kielégítőnek: (a) bár az elmúlt három évtizedben külföldön számos szövegnyelvészeti monográfia és bevezetés látott napvilágot (főleg német nyelven), s ezek száma az utóbbi tíz évben különösen megszorodott, ezek közül csupán egy jelent meg magyar fordításban (DE BEAUGRANDE – DRESSLER: 2000.), az is 20 év késéssel; (b) a szövegtan magyar kutatói igyekeznek ugyan figyelembe venni a más országokban folyó szövegtani / szövegnyelvészeti kutatások eredményeit, s azokat felhasználják munkáikban, részvételik a kölcsönös nemzetközi véleménycserében azonban alig számot tevő; (c) a magyar nyelvű szövegek szerkezetéről tudomásom szerint nem jelent meg átfogó jellegű idegen nyelvű publikáció. Nyilvánvaló, hogy ezen a helyzeten célszerű lenne változtatni.

A magyar szövegtani kutatás ugyanakkor az utóbbi három évben számos új művel gazdagodott: lásd FEHÉR ERZSÉBET: 2000., PETŐFI – BENKES: 1998., SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: 1999. és 2001., valamint TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001., s reméljük, hamarosan megjelenik KOCSÁNY PIROSKA jelenleg csupán kéziratban hozzáférhető műve is. A magyar szövegtani kutatás jelen fázisában kívánatos lenne, ha az említett szerzők között megélnék az eszmecsere, s az valamiféle publikáció fórumot is találna.

2. A nyelvészeti tudományágak helyzete szövegtani szempontból

A verstani kutatás problematikáját egyelőre figyelmen kívül hagyva – és nem érintve a rendszernyelvészeti (mondattani) kutatás autonómiáját –, szövegtani szempontból célszerűnek látszik, hogy a nyelvészeti kutatásban a nyelvészet 1. táblázatban felsorolt három ága egymástól elkülönülve, de egymással összefüggésben kerüljön elemzésre és alkalmazásra.

Mindehhez a kiindulópont a „mondat”, „rendszermondat” és „szövegmondat” fogalmak adekvát értelmezésének tisztázása. (Többek között lásd PETŐFI: 2001., valamint DOBI EDIT alábbiakban említett tanulmányait.)

A rendszernyelvészet, a rendszer elemei használatának nyelvészete és a szövegnyelvészet tárgytartományának meghatározásával, valamint e tárgytartományok keretében végezhető / végzendő szövegmondat-elemzés módszertanával kapcsolatban DOBI EDIT kutatásai ígéretesek (lásd például DOBI: 1998., 2000., 2001.). Más szempontból ugyan, de ebbe a tematikába sorolhatók BÉKÉSI IMRE munkái is, aki – képletesen szólva – a nyelvi rendszer tárgytartományának felső határait kutatja (lásd legutóbb BÉKÉSI: 2001).

A szövegnyelvészet központi témái a konnexitás, kohézió, korreferencialitás és a tematikus progresszió. Ezek vizsgálatának előmozdítására jött létre a Debreceni Egyetemen a tematikus füzetekkel jelentkező *Officina Textologica* című periodika, míg a szege-di *Szemiotikai szövegtan* című periodika eredeti profilját megtartva, változatlanul a szövegtani kutatás legtágabban értelmezett tematikájával foglalkozik.

SZÖVEGTANI TUDOMÁNYOK

SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK	SZÖVEGTANOK	NYELVÉSZETI TUDOMÁNYÁGAK
<p align="center">A.</p> <p align="center">A MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGEK TIPOLÓGIAI SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYA, amely a szövegtípusok és szövegfajták meghatározásá val foglalkozik</p> <p align="center">B.</p> <p align="center">A MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGEK TÍPUSAINAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI, például a szónoki beszédeké (retorika), az elbeszélő szövegeké (narrativika) stb.</p> <p align="center">C.</p> <p align="center">A MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGEK STILISZTIKAI SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYA</p>	<p align="center">A MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGEK SZÖVEGTANA</p>	<p align="center">1.</p> <p align="center">A MAGYAR NYELV NYELVÉSZETE</p> <p align="center">A magyar nyelv rendszerének nyelvészete</p> <p align="center">A magyar nyelv rendszere elemei használatának nyelvészete</p> <p align="center">A magyar nyelv szövegeinek nyelvészete</p> <p align="center">2.</p> <p align="center">A MAGYAR NYELV VERSTANA</p>
<hr/> <p align="center">ÁLTALÁNOS SZÖVEGTIPOLÓGIA</p> <p align="center">A SZÖVEGTÍPUSOK ÁLTALÁNOS SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI</p> <p align="center">ÁLTALÁNOS STILISZTIKA</p>	<hr/> <p align="center">ÁLTALÁNOS SZÖVEGTAN</p>	<hr/> <p align="center">ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET ÁLTALÁNOS VERSTAN</p>

1. táblázat

Ami az *Officina Textologica* eddigi füzetait illeti, a PETŐFI: 1997. a sorozat programját vázolja, a PETŐFI (szerk.): 1998. és a DOBI – PETŐFI (szerk.): 2000. a magyar nyelvű szövegek korreferenciális szerkezetének aspektusaival foglalkozik, ennek kapcsán érintve természetesen a konnexitás és kohézió kérdéseit is, a SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.): 1999. és 2001. magyar nyelvű szövegek szövegmondatai belső lineáris elrendezési lehetőségeinek aspektusait elemzi, úgy is, mint első lépést a tematikus progresszió vizsgálata felé. A PETŐFI – SZIKSZAINÉ (szerk.): 2001 az első úgynevezett poliglott füzet, amely különböző természetes nyelvekből választott szövegek szövegnyelvészeti vizsgálatának lett szentelve.

A szövegnyelvészeti kérdések tematikus kutatása szempontjából az alábbi feladatok tekinthetők soron következőknek, ha ezek a feladatok bizonyos vonatkozásokban esetleg túl is lépik a szövegnyelvészeti kompetencia lehetőségeinek a határait.

- (1) A tudáskeretek és foratókönyvek optimális szerkezetének és a szövegmegformáltság elemzésében való alkalmazásának vizsgálata. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egyrészt a korreferencialitásnak van tudáskeret-specifikus aspektusa (a „menyasszony”, „vőlegény” és a „tanú” szavak például korreferenciálisnak tekinthetők abban az értelemben, hogy együtt utalnak a házasságkötés világfragmentumára, illetőleg az azt egy adott szociokulturális kontextusban leképező tudáskeretre), másrészt az eseményeket leíró szövegek egy része lineáris szerkezetének van foratókönyv-specifikus aspektusa (egy adott szociokulturális kontextusban a házasságkötés folyamata egy abban a kontextusban érvényes foratókönyvet követ).
- (2) A szövegek relációs és lineáris szerkezetének egymásra vonatkoztatott vizsgálata. A relációs szövegszerkezet elemzése a közvetlen összetevős mondatelemzés analogonjának, a lineáris szövegszerkezet elemzése pedig a mondatok felszíni struktúra elemzése analogonjának tekinthető.
- (3) E kutatási témák kiterjesztése nem magyar nyelvű szövegek vizsgálatára, hiszen a magyar nyelvű szövegek szerkezete is akkor válik igazán világossá és tudatossá, ha azt más nyelvek szövegeinek szemüvegén át nézzük.

3. A szövegtani társtudományok helyzete szövegtani szempontból

Itt elsősorban a szövegtipológia tematikájához kívánok néhány megjegyzést fűzni. A szövegtipológia kontextusában egyrészt szövegtípusokról és szövegfajtákról, másrészt műfajokról szokás beszélni. Ezeknek a fogalmaknak azonban mind ez ideig nincs egyértelmű és mindenki által elfogadott meghatározása, szigorúan analitikus beállítottságú szerzők műveiben is találkozhatunk e fogalmak kvázi rokon értelmű használatával.

Annyi többé-kevésbé világosnak látszik, hogy a „műfaj” terminus a poétikából került át az általánosabb értelmű szövegtipológia területére, de nem tisztázott, hogy a „szö-

vegtípus” terminus helyettesítőjeként, a szövegtípusok egy alosztályát megjelölő terminusként, vagy egy, a (nem irodalmi) szövegtípusok osztályozásával párhuzamba állítható (irodalmi) szövegosztályozás terminusaként.

Úgy tűnik továbbá, hogy a „szövegfajta” terminus használata elsősorban az inherecnak tekinthető szövegmegformáltsággal kapcsolatos, a „szövegtípus” terminus használata pedig azokkal a kommunikációs helyzetekkel, amelyekben (adott megformáltságú) szövegek létrehozása, befogadása végbemegy.

A kutatás égetően sürgős feladata – s nem csak a magyar nyelvű kontextusban – e terminusok adekvát alkalmazásának tisztázása, ami egyrészt a különféle szövegmegformáltságfajták jellemző jegyeinek megállapítását, másrészt a különféle kommunikációs helyzetek és a bennük létrehozott / befogadott szövegek kapcsolatának az eddigieknél elmélyültebb vizsgálatát kívánja meg. A megformáltságfajták jellemző jegyeinek megállapításához hozzájárulhatnak az előző pontban említett szövegszerkezet-vizsgálatok, a különféle kommunikációs helyzetek és a bennük létrehozott / befogadott szövegek kapcsolatának a vizsgálatához pedig különféle egyedi esetek elemzése. Mind a szövegtipológia egészének tematikáját, mind ez utóbbi feladatot illetően modell értékűnek tekinthető KOCSÁNY PIROSKA említett műve.

Csak miután a szövegtipológia alapkérdései tisztázódnak, vizsgálható az a kérdés, hogy milyen szövegtípus-specifikus szövegtani társtudományokat célszerű önálló társtudományoknak tekinteni, és hogy milyen módon. Csupán ebben a keretben határozható meg a szónoki beszédekkel, az elbeszélő szövegekkel, az utasítást tartalmazó szövegekkel stb. foglalkozó diszciplínák szövegtani társtudományi státusza.

Végül a szövegek stílusával foglalkozó szövegtani társtudomány feladata is csupán ebben a kontextusban fogalmazható meg végérvényesen, amit a magyar nyelvű szövegek stilisztikáját illetően minden bizonnyal megkönnyít majd az, hogy az utóbbi években egyre növekvő számban jelennek meg stilisztikai monográfiák és tematikus stilisztikai füzetek.

4. A nyelvészeti tudományágak, a szövegtan(ok) és a szövegtani társtudományok kapcsolata

Nyilvánvaló, hogy a nyelvészeti tudományágak nemcsak a szövegtannal / szövegtannokkal, hanem a szövegtani társtudományokkal is kapcsolatban állnak. (Ennek reprezentálása szándékával szoktuk az olvasókat arra kérni, hogy az itt is alkalmazott 1. táblázatból, annak függőleges tengelye körül hozzanak létre egy hengerpalástot.)

A mindhárom szektort átfogó, páronkénti kölcsönös kapcsolatok rendszeréből vezethető le az az igény (hogy ne mondjam: követelmény), hogy mindhárom szektor felépítése olyan legyen, hogy megkönnyítse az egymással való együttműködést. A fentiekben tárgyalt aspektusok elemzésénél és feladatok végrehajtásánál erre is ügyelni kellene. Ez azonban – mind ami a megfelelő tájékozódást, mind ami a globális célkitűzés megvalósítását (megvalósításának megkísérlését) illeti – annyi szempont figyelembevételét kívánja meg, ami meghaladja a kutatók egy személyi lehetőségeit. Itt szeretnék, befejezésül, arra utalni, hogy megfelelően széles körű tájékozottság eléréséhez nagymértékben hozzájárul egy, a W. de Gruyter Verlag kézikönyvsorozatában most megjelent kézikönyv (lásd BRINKER et alii: 2000.).

Irodalomjegyzék

DE BEAUGRANDE, ROBERT – WOLFGANG DRESSLER:

2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* Fordította SIPTÁR PÉTER. Az utószót írta TOLCSVAI NAGY GÁBOR. [A könyv eredeti címe: *Einführung in die Textlinguistik.* Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1972, 1981. *Introduction to Text Linguistics.* Longman, London and New York, 1981.]

BÉKÉSI IMRE:

2001. *Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok.* Tiszatáj Könyvek, Szeged.

BRINKER, KLAUS et alii (hg.):

2000. *Text- und Gesprächlinguistik / Linguistics of Text and Conversation.* Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / An International Handbook of Contemporary Research. Zwei Halbbände / Two Volumes. Berlin – New York, de Gruyter. 1. Halbband / Volume 1.

DOBI EDIT:

1998. Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indíttatású mondatnyi keret elméleti megalapozásához. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez.* JGYF Kiadó, Szeged, 161-194.
2000. A koreferenciaelemzés kérdésének nyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben. In: DOBI EDIT – PETŐFI S. JÁNOS (szerk.): 81-123.
2001. Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához. In: PETŐFI S. JÁNOS – SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.): 98-111.

DOBI EDIT – PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

2000. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diszkusszió* [= *Officina Textologica 4.*], Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

FEHÉR ERZSÉBET:

2000. *A szövegtan megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat.* [= *Nyelvtudományi Értekezések 147.*] Akadémiai Kiadó, Budapest.

KOCSÁNY PIROSKA:

Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus. (Kézirat.)

PETŐFI S. JÁNOS:

1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram.* [= *Officina Textologica 1.*] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

PETŐFI S. JÁNOS:

2001. A szemiotikai-textológiai mondatelemzés néhány aktuális kérdése. In: *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére.* Szerk.: CSATÁR PÉTER, MAITZ PÉTER, TRONKA KRISZTIÁN. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 251-264.

PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

1998. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése* [= *Officina Textologica 2.*] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1998. *A szöveg megközelítései. Kérdések – Válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba.* Iskolakultúra, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.):

2001. *Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan* [= *Officina Textologica 5.*] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA:

1999. *Leíró magyar szövegtan.* Osiris Kiadó, Budapest.

2001. *Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Szövegtani gyakorlatok.* Osiris Kiadó, Budapest.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.):

1998. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése* [= Officina Textologica 3.], Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

2001. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió* [= Officina Textologica 6.] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR:

2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

NOTES ON THE CURRENT STATE OF TEXTOLOGICAL RESEARCH IN RELATION TO VERBAL TEXTS

JÁNOS S. PETŐFI

This paper deals with some aspects of the textological research in the context of the textological disciplines. On the one hand, it analysis the main questions of the relation between textological and linguistic, text linguistic research, and treats the metodological situation of text typology. On the other hand, it refers to new hungarian textological publications.